

1. Az irodalmi nyelv, egyáltalán a nyelvi rétegek, illetve a nyelvi norma történetének és jelen alakulásának a vizsgálata mind Magyarországon, mind Finnországban az utóbbi évtizedekben fellendült. Nem lesz talán érdektelen, ha összehasonlítom a két irodalmi nyelvet, legfontosabb fejlődéstörténeti sajátságait véve figyelembe.

Mint ismeretes — és ezt a finn idevágó kutatásokkal kapcsolatban még inkább hangsúlyoznunk kell —, problémák vannak az „irodalmi nyelv” megnevezéssel és e terminus értelmezésével. Mikes nyelvével foglalkozó dolgozatomban is (MNy., sajtó alatt) utaltam rá, hogy az „irodalmi” jelző a nyelvi kiegyenlítődést túlságosan a szépirodalomhoz és az írott nyelvhez kötötte. Az értelmezésben pedig az „egység”, az egységes normarendszer túlzott hangsúlyozása olyan elemekben is erőltette az egységet, amelyekben erre nem volt szükség, illetve ott is teljes egységet feltételezett, ahol erről nem beszélhattünk és nem beszélhetünk. Tehát — úgy gondolom — a normarendszer vizsgálatakor az eddiginél még jobban figyelembe kell venni a teljes nyelvi életet, benne a mindenkori beszélt nyelvet, továbbá az egységet csak a realitásoknak megfelelően szabad konstatálnunk, illetve a jövő felé nézve ugyanilyen módon szorgalmaznunk.

Minden bizonnyal ez a szemlélet vezetett el oda, hogy mostani ünnepeztünk, Benkő Loránd, aki módszertanilag is megalapozója volt az irodalmi nyelvvel foglalkozó, sokrétű diszciplínának, 1988-ban megjelent egyetemi tankönyvében (A történeti nyelvtudomány alapjai) áttért a „nyelvi sztenderd” elnevezésre, és az értelmezésben is nagyobb hangsúlyt fektetett a nyelvi sztenderdhez „kapcsolódó használati változatok történeti vonatkozásai”-ra. (243 kk.). (Csupán megemlítem: a nyelvi rétegek összefüggését, köztük az irodalmi nyelv helyét stb. is, reálisabban és igen szemléletesen mutatja Fred Karlsson ábrája: Suomen yleiskielen äänne-ja muotorakenne. WSOY, Helsinki, 1982. 49.)

2. Mind a magyar, mind a finn az irodalmi nyelveknek az ötvöződéses jellegű csoportjába tartozik. Ez azt jelenti, hogy ezek nem egy vidékre jellemző helyi nyelvhasználatból nőttek ki, mint pl. a francia, a spanyol vagy a német, hanem több nyelvjárás elemei ötvöződtek bennük, ami persze nem zárja ki, hogy egy-egy nyelvváltozat esetleg ne érvényesült volna nagyobb mértékben létrejöttükben. Ez utóbbit tekintve azonban már nem lényegtelen különbséget tapasztalunk. A mi irodalmi nyelvünk ötvöződéses jellegét mutatja, hogy bár *é-ző*, olyan *í-ző* formákat is találunk benne, mint *kísér*, *kígyó*, *kímél*, illetve az *-ít* képző stb.; aztán jóllehet *e-ző*, olyan *ő-ző* elemek szintén

sajátjai, mint pl. *öröm, török, fölött, mögött* stb.; továbbá noha *j*-zö (amit vagy *j*-vel vagy *ly*-nal jelölünk), mégis vannak benne *l*-ező szavak, pl. *lány* és *leány, mell* stb.; és még folytathatnánk a sort. Az elmondottak ellenére arra kell rámutatnunk, hogy a magyar nyelvi sztenderd alapja elsősorban az északkeleti vidékek nyelvhasználata volt, és ezenbelül is minden bizonnyal döntő szerepet játszott az a — mindenekelőtt az írásbeliségben jelentkező — nyelvi eszmény, amelyet az északkeleti-keleti területek református főiskolái (Debrecen, Sárospatak, Nagyenyed stb.) képviseltek, és amellyel XVI–XVII. századi nyelvtaníróink (Szenczi Molnár Albert, Geleji Katona István stb.) is kapcsolatba kerültek (l. Szathmári István: Régi nyelvtanaink... passim).

Ezzel szemben a finn irodalmi nyelv a különböző nyelvjárasterületek arányosabb keveredéséről, illetve kiegyenlítődéséről árulkodik. Többek között Tuomo Tuomi pl. dolgozatában (MNyj. XXVI–XXVII, 9–10) arra mutat rá, hogy Mikael Agricola — akit a finnek az irodalmi nyelv atyjának neveznek — 1543-as Újtestamentum-fordításában a Turku környéki délnyugati nyelvjáráson kívül a viipuri délkeleti tájnyelv elemeit is felhasználta. Az 1642-ben kiadott teljes bibliában meg harmadikként ott találjuk a hämei nyelvjárás jelenségeit. Az 1700-as években a pietisták viszont újítási törekvéseikben a pohjalai (északi) nyelvjáráshoz fordultak. Végül a Kalevala (1853.) elsősorban a savoii dialektus szókincsével és sajátos mondatszerkezeteivel bővítette a finn nyelvi sztenderdet, kiszorítva közben egyes nyugati nyelvi sajátosságokat.

3. Még jelentősebb a különbség az irodalmi (írott) nyelv és a beszélt nyelv (köznyelv) XX. századi alakulása, pontosabban értékelése között.

A finn nyelvi sztenderd további sorsát illetően ki kell emelnünk, hogy ez a normatív változat a múlt század hatvanas éveitől J. V. Snellmannnak, majd a fennofileknek a hatására — az akkori politikai és társadalmi viszonyokból nagyon is érthetően — a finn nemzeti tudatnak a kifejezője, illetve a finn nemzeti mozgalomnak mintegy a szimbóluma lett. Ezzel magyarázható a XIX. század második felének szigorú purista szemlélete, amely — mint H. Paunonen rámutat dolgozatában (MNyj. XXVI–XXVII, 3–8) — nemcsak az idegen eredetű elemek kiküszöbölésére irányult, hanem a nyelvjárási jelenségek és a beszélt nyelv ellen is. Az irodalmi nyelv erejét jelzi továbbá, hogy a múlt század végére az lett a finn értelmiség beszélt nyelve, a hivatalos és a nem hivatalos érintkezésben egyaránt. A múlt század végétől azonban megváltozott a finn nyelv korábbi helyzete. Ettől kezdve már nemcsak a finn identitás megtestesítője, hanem inkább a különböző részkultúráknak és területi csoportoknak a jellemzője. Létrejönnek ugyanis a regionális köznyelvek, továbbá a különböző szociális nyelvjárások (szociolektusok) és a városi nyelvek, köztük az 1970-es években megerősödő „normaellenes” ifjúsági nyelv. Ezenkívül bizonyos értelemben meghatározó is lett a városi nyelv.

Mint H. Paunonen egy másik idevágó tanulmányában (Muuttuvat puhesuomen muoto. Separatum. Kouluikäisten kieli. Tietolipas 88, 1982. 130–152) utal rá, az 1950-es években sokan azt gondolták, hogy a nyelvjárások köznyelvvé válása folytatódik, és az irodalmi eredetű beszélt nyelv terjed el a városokban. Nem így történt. Egyrészt a finn népi kultúra és a nyelvjárások „értéke” növekedett. Másrészt a városi fiatalok — különösen a helsinki középiskolások és egyetemisták — mindennapi nyelvüket mintegy céltudatosan eltérítették a normától, így teremtve maguknak a felnőttekével szembenálló, de számukra természetes beszélt nyelvet.

Ilyenformán megvan a megfelelő alkalmakkor használt irodalmi nyelv, és kialakultak az ettől eltávolodott beszélt nyelvi változatok. A jövőt illetően Paunonen ezt jegyzi meg: „Lehet, hogy a köznyelv legirodalmibb formája leginkább az ünnepségek »ceremónianyelve«-ként fog funkcionálni”, továbbá: „... a várható eredmény a beszélt köznyelv különböző változatainak sokszínű spektruma lesz” (MNYj. XXVI–XXVII, 7,8).

Egyébként Finnországban a szakemberek a beszélt nyelv egyes típusait — beleértve a nagyvárosi fiatalok nyelvét — nem tekintik valamiféle romlott nyelvváltozatnak (l. Paunonen idézett finn nyelvű dolgozatát: 148–152). Ilyenformán a finn nyelvtudomány fontos feladatának tartja mind a falvakban és kisvárosokban, mind a nagyvárosokban, különösen Helsinkiben beszélt nyelvváltozatok — mondhatnánk: regionális köznyelvek és szociolektusok — leírását, tudományos vizsgálatát. (L. részletesebben a debreceni Finnugor Kongresszuson elmondott előadásomat: „Über die Forschungen zur gesprochenen Sprache in Finnland mit dem Auge eines Ungarn”, sajtó alatt.)

4. Magyarországon lényegében a nyelvi sztenderdet követő beszélt köznyelvvél a reformkortól, tehát a múlt század második negyedétől számolhatunk. Ezután — különböző intenzitással — hol az irodalmi nyelv hatott a beszélt változatra, hol fordítva. Közben, különösen a század hatvanas, hetvenes éveitől nálunk is kialakulóban vannak a regionális köznyelvek.

A továbbiakban azonban egy lényeges különbségre kell rámutatnunk. Itt ugyanis a nyelvi sztenderd egyedüli eszménye, a nyelvi egység „mindenhatósága” megmaradt szinte a legutóbbi időkig. Ezért a szűkebb értelemben vett beszélt nyelvvél és a nagyvárosi nyelvhasználattal stb. alig foglalkozott nyelvtudományunk, ha pedig igen, akkor rendszerint az irodalmi nyelvhez mérték, és így elmarasztalták (l. az „argó” körülírását az értelmező szótárban, illetve az ifjúsági nyelv „értékelés”-ét a hatvanas években, sőt később is). Mindamellett a módszeres beszélt nyelvi vizsgálatok a hetvenes évek közepétől hazánkban is megindultak (l. idézett előadásomat).

5. A jövő nyelvfejlődése mutatja majd meg, hogyan alakul a nyelvi sztenderd és a köznyelv Finnországban és Magyarországon. A már most érvényesülő tendenciákat azonban érdemes számba vennünk.